

Психолого-педагогічний аспект формування основ правової культури дошкільників

Одним із пріоритетних напрямів світового розвитку суспільного життя в новому тисячолітті є процес демократизації. У цих умовах система виховання і освіти молодого покоління дедалі більше орієнтується на гуманізацію, прищеплення маленьким громадянам загальнолюдських і національних цінностей, покладених в основу прав і свобод людини і громадянина. Першоосновою демократичного ладу є людина, а її життя, честь, гідність, права і свободи – найвищими соціальними цінностями. Саме тому формування правової культури громадян стає одним із головних завдань національної освіти.

В основу виховання правової культури дитини покладений процес передавання морально-правових норм, правил і принципів поведінки з метою перетворення їх у значущі регулятори її соціальних проявів. Становлення морально-правової свідомості і способів розв'язання морально-правових проблем у дошкільників відбувається у реальній діяльності, спілкуванні з оточуючими, поведінці, у яких формуються морально-правові поняття, почуття, звички тощо.

Проблематика, яка пов'язана з формуванням правової культури, здавна привертала до себе увагу філософів, педагогів, психологів, соціологів. Зокрема, основні філософські положення проблеми осмислюються в теоріях Аристотеля, Платона, І.Канта, Г.Ф.Гегеля, Г.Сковороди. В наш час її досліджують І.Зязюн, В.Кремень, Л.Малишко, І.Миронюк, Ю.Римаренко; у соціологічному аспекті – Г.Андрєєв, М.Леонтьєв; у психологічному аспекті – Б.Ананьєв, Г.Балл, М.Боришевський, Л.Виготський, С.Рубінштейн, Е.Фромм; у педагогічному аспекті – І.Бех, Г.Бутківська, І.Козубовська,

О.Савченко, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська; у превентивній педагогіці – В.Оржеховська, М.Фіцула та ін. Дослідники акцентують увагу на проблемах формування правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні, вивчають у гармонійній єдності право і мораль, підводять до висновку про правосвідомість як духовну цінність. Утім відсутні цілісні дослідження з теорії і методики правовиховної роботи з дошкільниками.

Метою даної статті є психолого-педагогічне обґрунтування шляхів формування правової культури дітей дошкільного віку.

Правове виховання посідає особливе місце у вихованні людини, адже воно є визначальним чинником формування громадянськості, духовності, а також естетичної, трудової, економічної та правової культури. Формування правової культури особистості відбувається в межах вікових особливостей і потребує певного рівня розумового розвитку дитини, здатності сприймати, застосовувати і оцінювати норми і вчинки; емоційного розвитку, зокрема здатності співпереживати, співчувати; особистого досвіду свідомих морально-правових учинків та їх самооцінки; впливу певного соціального середовища, у якому функціонують приклади морально-правової і девіантної поведінки.

У дошкільному віці створюються найсприятливіші умови для морально-правового розвитку дітей. У цей період починає реально формуватись особистість дитини, зростає дієвість морально-правових уявлень, формуються перші морально-правові судження й оцінки, емоційно-вольова сфера із ієрархією інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

У молодшому дошкільному віці діти засвоюють правила, що стосуються культурно-гігієнічних навичок, дотримання режиму, поводження з іграшками. Підкоряючись вимогам дорослих, вони й самі намагаються

оволодіти цими правилами. У середньому й особливо старшому дошкільному віці надто важливим є засвоєння правил взаємин з іншими дітьми, оскільки ускладнення діяльності дітей породжує необхідність врахування прав, інтересів товаришів.

У дошкільному дитинстві через спілкування з дорослими, однолітками і дітьми іншого віку діти засвоюють соціальні норми і правила поведінки: поступово починають розуміти й усвідомлювати їх значення; у спілкуванні з іншими людьми виробляються звички поведінки; народжується певне емоційне ставлення до норм поведінки. Адже, усі морально-правові норми закріплюють соціальний спосіб поведінки, констатують, що можна, а чого не можна робити ("Не можна обманювати дорослих", "Маленьких не можна кривдити" тощо). Свідченням сформованості розуміння морально-правової норми є пояснення дитини, чому її необхідно дотримуватися. Чим молодша дитина, тим частіше вона пояснює необхідність виконання норми, посиляючись на можливі наслідки для себе або на вимоги дорослих, наприклад: "Потрібно говорити правду, а то дізнаються і покарають", "Потрібно ділитися іграшками. Потім хтось поділиться з тобою". Старші дошкільники вже розуміють суспільну суть морально-правових норм, усвідомлюють її об'єктивну необхідність для регулювання взаємин між людьми. Для них важливе значення мають інтереси, бажання інших людей. У своєму мовленні вони вживають слова, що позначають морально-правові якості та їх антиподи (добрий, забіяка, жадібний, чесний, ябеда) [5,с.366].

У сфері морально-правових понять, суджень, уявлень діти оволодівають різноманітними сторонами суспільної морально-правової свідомості, насамперед розуміння морально-правових вимог, критеріїв морально-правової оцінки. Вони вчаться добровільно дотримуватися норм моралі і права, навіть коли їх порушення пов'язане з особистою вигодою, і впевнені у безкарності.

У дитини в дошкільному віці формуються якості, пов'язані зі ставленням до людей. Це насамперед увага до людини, до її турбот, бід, переживань, успіхів і невдач, співчуття і дбайливість по відношенню до людей. Перші ознаки емпатійності з'являються у багатьох дітей у дошкільному віці. Здатність дитини до співпереживання особливо виявляється під час сприймання казок, малюнків, мультфільмів чи лялькових вистав. Хоча у дітей дошкільного віку сформувалися початки морально-правової свідомості та морально-правової саморегуляції поведінки, та через надмірну конформність зовнішні прояви відповідних особових якостей не досить стійкі. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку, як правило виявляють слухняність, готовність дотримуватись вказівок дорослих. У них яскраво виявляється наслідуваність – важливе джерело успіхів у початковому навчанні. Проте одночасно на порозі шкільного життя виникає новий рівень самосвідомості дітей – "внутрішня позиція". Ця позиція є усвідомленим ставленням дитини до себе, до навколишніх дітей, подій та справ – таке ставлення, яке вона виразно може виразити справами і словами [4,с.65].

У процесах діяльності, пізнання навколишньої дійсності і себе, спілкування з дорослими й однолітками дитина переживає різноманітні емоції і почуття, виявляє своє ставлення до того, що її оточує, що з нею відбувається. Ці переживання утворюють сферу емоцій і почуттів, які є формою відображення дійсності, наслідком задоволення або незадоволення потреб. Оволодіння нормами поведінки також є джерелом розвитку правових почуттів – переживань, у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе. Переживання породжуються тим, що думають про дитину дорослі й однолітки. Досвід таких переживань узагальнюється у формі морально-правових почуттів. Молодші дошкільники оцінюють вчинок лише з огляду на його безпосереднє значення для людей ("Битися не можна, а то попадеш прямо в око"), старші вже узагальнюють оцінку ("З товаришами битися не можна, тому що соромно ображати їх").

Перші відносно складні прояви почуття обов'язку виникають у 4-5 річних дітей. На основі життєвого досвіду і первинних морально-правових уявлень у них зароджується морально-правова свідомість, вони здатні розуміти смисл вимог і співвіднести їх зі своїми вчинками і діями, а також з діями і вчинками інших. Наприкінці дошкільного періоду дитина усвідомлює необхідність, обов'язковість правил поведінки і підпорядковує їм свої вчинки. Підвищується її здатність до самооцінки. Порухення правил, негідні вчинки викликають у неї ніяковість, почуття провини. У цьому віці почуття обов'язку ґрунтується не лише на прихильності, а поширюється і на людей, з якими дитина безпосередньо не взаємодіє. Її переживання достатньо глибокі і тривалі. У дошкільному віці вищі морально-правові почуття поглиблюють почуття гордості і самоповаги – задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, першості у чому-небудь, поваги до себе. До 7-ми років ці почуття набувають характеру індивідуальних стійких проявів особистості дошкільників [1,с.51].

Виникнення морально-правової поведінки дошкільника пов'язане із розвитком його морально-правової свідомості. Починаючи з дошкільного віку діти починають керуватися в своїй поведінці, в оцінках, що дають собі та іншим людям, певними морально-правовими нормами. Спочатку діти слідують засвоєваним нормам і правилам міжособової поведінки шляхом наслідування (молодший шкільний вік), потім починають глибше усвідомлювати суть самих правил і норм (старший дошкільний вік). Морально-правові норми поведінки стають звичними, набувають стійкості, втрачають ситуативний характер [3,с.40].

Дошкільник, спостерігаючи наслідки дотримання або порушення норми, легше розуміє її зміст і застосовує до себе. Дитина не лише розуміє норму, а відносить до певної категорії ("добре" – "погано"), прагне дати оцінку. У старшому дошкільному віці розвиток морально-правових оцінок пов'язаний з оцінюванням дорослими вчинків дітей. У них виникають

еталони-зразки, які містять узагальнені уявлення про позитивну і негативну поведінку у життєвих ситуаціях. Дошкільник співвідносить свою поведінку з поведінкою конкретних дорослих, а також із узагальненими уявленнями. Тобто зовнішній зразок поведінки дорослого переходить у внутрішній план дошкільника, розширює можливості його морально-правового розвитку, який залежить також від його здатності співвідносити свої дії з морально-правовими еталонами.

Однак навіть добре засвоєні морально-правові норми не відразу визначають поведінку дошкільника. Спочатку він виконує їх на вимогу дорослого або в його присутності і легко порушує за інших обставин, не зауважуючи цього. Засвоївши норму, малюк насамперед починає контролювати поведінку однолітка, правильно оцінює виконання морально-правових норм товаришами і помиляється щодо себе. Оцінюючи поведінку однолітка, порівнюючи себе з ним, прислухаючись до оцінок своїх учинків дорослими і товаришами, дитина наближається до адекватної самооцінки.

Старші дошкільники все частіше виявляють не прагматичну поведінку, коли морально-правовий учинок пов'язаний з вигодою для себе, а безкорисливу, яка не залежить від зовнішнього контролю, мотивом якої є морально-правова самооцінка [5,с.351]. Тобто вони переходять від стихійної моральності до свідомої, коли морально-правова норма починає регулювати взаємини між людьми; розуміють, що дотримання норми є передумовою успішної колективної діяльності. Їхня поведінка стає морально-правовою навіть за відсутності дорослого, коли дитина впевнена у безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе.

Найбільший вплив на поведінку дітей дошкільного віку мають типові для них мотиви, пов'язані з інтересом до світу дорослих, прагненням діяти, як вони. Важливе значення в поведінці дошкільника мають мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин з дорослими та дітьми. Кожна дитина потребує доброзичливого ставлення оточення. Своїми діями

вона намагається заслужити їхнього схвалення. Прагнення до позитивних взаємин з дорослими змушує дитину зважати на їхні думки й оцінки, виконувати встановлені ними правила поведінки. З подорослішанням все більшого значення набуває для дітей ставлення до них однолітків [4,с.344].

Морально-правові мотиви поведінки виражають ставлення дитини до оточуючих. Вони змінюються і розвиваються упродовж дошкільного дитинства у зв'язку із засвоєнням та усвідомленням морально-правових норм і правил поведінки, розумінням значення своїх вчинків для інших людей. Спершу виконання загальноприйнятих правил поведінки є для малюка тільки засобом підтримання позитивних взаємин з дорослими, які цього вимагають. Серед морально-правових мотивів поведінки все більше місце починають займати суспільні мотиви – бажання зробити користь для людей.

Самосвідомість постає як продукт розвитку людини, утворення, що з'являється і розвивається у процесі активної діяльності дитини, на основі її взаємин з дорослими і ровесниками. У дошкільному віці виникнення самосвідомості – найважливіше досягнення у розвитку особистості дитини. Шлях формування дитячої самосвідомості пролягає від усвідомлення власних дій через оцінювання їх іншими до самооцінки. Тому самооцінка є найскладнішим продуктом розвитку свідомої діяльності дитини, одним із основних новоутворень дошкільного віку. Уміння дитини аналізувати результати власної діяльності залежить від уміння аналізувати результати інших дітей. У спілкуванні з однолітками формується здатність оцінювати іншу людину, що стимулює виникнення самооцінки. Якщо до 3-4 років діти ще не цілком здатні оцінити підсумок своєї діяльності як успіх або невдачу, а п'ятирічні діти, як правило, свої можливості переоцінюють, то самооцінка старших дошкільників стає достатньо стійкою. Вони правильно усвідомлюють свої позитивні та негативні вчинки, враховуючи ставлення до них з боку дорослих. За даними Д.Ельконіна, вже до 7 років у дітей формується здатність до критичної і в цілому адекватної самооцінки [7,с.49].

У дошкільному віці на основі самооцінки, самоконтролю виникає саморегуляція власної діяльності. Передумови контролю за своєю поведінкою формуються у переддошкільника, вони зумовлені прагненням до самостійності. Самоконтроль у дошкільників проявляється завдяки усвідомленню правил, результатів і способу дії. Його розвиток забезпечують освоєння способів самоперевірки і потреби перевіряти, коригувати свою роботу.

Взаємозв'язок морально-правової свідомості і поведінки встановлюється внаслідок вправлення дитини у морально-правових учинках, коли у ситуації морально-правового вибору вона сама вирішує, як діяти: піти на прогулянку чи допомогти дорослому; з'їсти цукерку самій чи віднести мамі; погратися з новою іграшкою або дати її молодшому.

Оволодівши морально-правовою поведінкою, дошкільники мають змогу зробити правильний морально-правовий вибір не на словах, а в дії. У сфері їх право-ціннісних переживань виникають право-цінні і право-схвалені ставлення до інших людей. Так формуються гуманістичні, альтруїстські почуття і ставлення: увага до потреб та інтересів інших, співпереживання чужим бідам і радощам, відчуття вини через порушення норм.

На нашу думку, правова культура дитини – це поліфункціональне особистісне утворення, яке народжується внаслідок формування основ правосвідомості та навичок саморегуляції правової поведінки на основі ціннісно-мотиваційного ставлення до суспільних норм життя.

Компонентами правової культури дитини вважаємо: когнітивно-знаннєвий, мотиваційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний. Так, когнітивно-знаннєвий компонент правової культури передбачає формування у дітей правових уявлень і правових знань, тобто надійної інтелектуальної основи, без якої адекватне осмислення дітьми правових норм неможливе. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає формування у дітей правосвідомості на основі правових ціннісних орієнтацій та правових

мотивів, що утворює необхідну емоційно-почуттєву основу освоєння ними правових канонів. Поведінково-діяльнісний компонент відповідно синтезує набуті правові знання та ціннісне ставлення дітей до них і уможливорює матеріалізацію результатів цього синтезу у їх поведінкових програмах.

Отже, формування основ правової культури дитини має розпочинатися вже з дошкільного віку, відбуватися комплексно у трьох напрямках (когнітивно-знаннєвому, мотиваційно-ціннісному, поведінково-діяльнісному).

Прилучення дошкільників до правової культури потрібно розпочинати з вивчення культурних цінностей українського народу. Враховуючи вікові особливості дітей, будувати виховну роботу так, щоб успадкування культурних цінностей дошкільниками відбувалося за принципом: від близького до далекого. Тобто, діти мають виховуватися на кращих традиціях сім'ї, свого роду, міста, краю, регіону, країни. З цією метою варто проводити бесіди: “Я і моє рідне місто (село)”, “Моя родина – це Україна”, “Моя подруга – україночка”, “Мій друг козацького роду”, “Моя любов до Батьківщини”, “У моєму місті живуть добрі люди” тощо.

Залучаючи дошкільників до різнопланової діяльності, пов'язаної з відродженням святкування народного календаря, потрібно наповнювати цю роботу гуманістичним змістом. Проведенню свят має передувати організована вихователем пізнавальна діяльність дітей, спрямована на усвідомлення морально-правового характеру обрядів і звичаїв, їх гуманної суті.

У дітей дошкільного віку потрібно сформувати основні поняття про права обов'язки, про відповідальність перед суспільством і державою, усвідомлення необхідності щодо дотримання прав і моралі. Важливо, щоб діти засвоїли правові норми, якими керуватимуться в майбутньому. Адже, на думку О.Савченко, у початковій школі виховання правової культури спирається на досягнення дошкільного віку; підхоплюється, зміцнюється,

розвивається накопичене до школи і на цьому ґрунті формується новоутворення молодшого шкільного віку [6,с.37].

Ознайомлення дітей із правами і обов'язками і засвоєння їх повинно ґрунтуватися на переконливих аргументах. Такі аргументи знаходимо у казках, піснях, мудрих настановах старших. Потрібно стимулювати активну пізнавальну роботу дітей, яка буде побудована на тлумаченні українських народних приказок про добро і зло, правду і кривду, справедливість, повагу, турботу про інших; потрібно разом з дітьми аналізувати ситуації морально-правового вибору, які допоможуть вихованцям розібратися і знайти рішення у ситуаціях, коли вони вступають у взаємини зі старшими (блоки взаємин "дідусь – онук", "бабуся – онука", "батько-син", "мати – донька" та ін.).

Необхідно проводити роботу з формування симпатії до однолітків: бесіди "За якими правилами ми живемо", ігри "Улюблені предмети однолітків", "Розкажи про улюблене заняття своїх друзів", учити бути уважними, ввічливими, допомагати одне одному. Також важливе значення має педагогічна підтримка позитивної самореалізації дошкільників, забезпечення процесу формування у дітей емоційно-позитивного ставлення до себе, що лежить в основі структури самосвідомості кожної нормально розвиненої особистості [2,с.156].

Разом з дидактичними іграми в роботі з дошкільниками доцільно використовувати творчі ігри (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, ситуативні міні-ігри, наприклад: „Ввічливо – неввічливо”, „Чарівні слова”, „Похвала добрим людям”, „Як примирити „хочу” і „треба”?”, „У кого як живеться іграшки”, „Веселі правила дорожнього руху”, гра-подорож „В країну Правознандію”).

Вихованцям слід не лише подавати інформацію правового змісту, а й створити належні умови, щоб вони вчилися використовувати ці знання відповідно до певної ситуації, набували навичок користування своїми правами, виконання своїх обов'язків у конкретних чи змодельованих

педагогом життєвих колізій. Не менш важливим є формування в дітей навичок і звичок відповідної поведінки: не зашкодь, не зруйнуй, не зламай. Цей процес має відбуватися з оперттям на одвічні морально-етичні цінності. Важливу роль відіграє формування в дітей активної позиції в адекватній правовій сфері: вчитися долати в свідомості окремих вихованців помилкові погляди і, подекуди вже сформовані переконання негативного змісту, негативні навички і звички, що сформувалися внаслідок помилок і недоліків виховання в сім'ї.

У висновку зазначимо, що формування основ правової культури слід розпочинати з дошкільного віку, оскільки це забезпечить спрямованість навчально-виховної роботи в дитячому садку на вимоги, які будуть пред'явлені дітям в школі. В свою чергу, це надасть можливість вчителю спиратися на досягнутий старшими дошкільниками рівень розвитку; на здобуті в дошкільному закладі, сім'ї, знання, навички і досвід дітей; на активне використання їх у навчально-виховному процесі. Саме тому досягнення належного рівня сформованості основ правової культури у молодших школярів потребує удосконалення змісту, форм і методів навчально-виховної роботи в ДНЗ.

Список літератури

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. – СПб., 1998. – 186с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технічні засади: Навч. – метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280с.
3. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 112с.
4. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкільця: У 3-х частинах. – Ч.2: Навч.посіб. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. – 360с.
5. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: Навч.посіб. – К.: Академ-видав, 2008. – 432с. (Альма-матер).
6. Савченко О.Я. Вікова характеристика готовності дітей до шкільного навчання. – К.: Абрис, 1997. – 156с.
7. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Владос, 2001. – 433с.

In the article the psychological and pedagogical aspects of forming of basic legal culture of preschool children are reasonabled.

В статтє обосновано психолого-педагогический аспект формирования основ правовой культуры дошкольников.